

20. Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ президента України від 19.08.2008 № 725/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

21. Про обіг земель сільськогосподарського призначення: проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/zaconotvorchadiialnist/569.html>. – Заголовок з екрана.

22. Про ринок земель: проект Закону України 9001-д від 07.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4>. – Заголовок з екрана.

23. Світличний О.П. Окремі проблеми правового забезпечення екологічної безпеки земельних ресурсів / О.П. Світличний // Правова політика Української держави / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції,

присвяченої 70-річчю Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Том 1. 19-20 лютого 2010 р. – Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. – 2010. – 342 с.

24. Світличний О.П. Рациональне використання земельних ресурсів – важливий напрямок соціально-економічної політики держави / О.П. Світличний // Сучасні проблеми аграрного і природо-ресурсного права: міжнародна науково-практична конференція (Київ, 30-31 жовтня 2009 р.). Зб. наук. пр. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка та ін. – К.: ІРІДУМ. – 2009. – С. 205-208.

25. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н.І. Титова // Право України. – 1998. – №4. – С. 12-15.

26. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М.В. Шульга. – Х.: Консум, 1998. – С. 131-132.

УДК 343.8

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ

Мозгова В. А.,

кандидат юридичних наук
Національної академії прокуратури України,
провідний науковий співробітник відділу
досліджень проблем протидії злочинності
Науково-дослідного інституту

Анотація: Проаналізовано підходи вчених щодо виокремлення структурних елементів правового статусу засуджених до покарання та співвідношення в правовій науці понять «правовий статус» та «правове положення».

Запропоновано в структурі правового статусу засуджених до покарання виділяти такі елементи: правосуб'єктність (передстатусний елемент); правообмеження, суб'єктивні права та юридичні обов'язки (статусні елементи); юридична відповідальність (післястатусний елемент). Визначено, що статусні елементи становлять основу правового статусу засуджених. При цьому правообмеження розглядаються як такі, що впливають з умови реалізації карального впливу при застосуванні покарання до засудженого та поділяються на основні й режимні. Підтримано поділ у науці суб'єктивних прав і обов'язків засуджених на основні та специфічні.

Ключові слова: правовий статус, елементи правового статусу, покарання, права та обов'язки засуджених, правообмеження, юридична відповідальність, кримінально-виконавчі правовідносини.

Аннотация: Проанализированы подходы ученых относительно выделения структурных элементов правового статуса осужденных к наказанию и соотношение в правовой науке понятий «правовой статус» и «правовое положение».

Предложено в структуре правового статуса осужденных к наказанию выделять следующие элементы: правосубъектность (предстатусный элемент); правоограничения, субъективные права и юридические обязанности (статусные элементы); юридическая ответственность (послестатусный элемент). Определено, что статусные элементы составляют основу правового статуса осужденных. При этом правоограничения рассматриваются как вытекающие из условия реализации карательного воздействия при применении наказания к осужденному и делятся на основные и режимные. Поддержано разделение в науке субъективных прав и обязанностей осужденных на основные и специфические.

Ключевые слова: правовой статус, элементы правового статуса, наказание, права и обязанности осужденных, правоограничения, юридическая ответственность, уголовно-исполнительные правоотношения.

Annotation: Approaches of scientists regarding the allocation of the structural elements of the legal status of persons sentenced to punishment and the relation in the legal science concepts of «legal status» and «legal position» are analyzed.

In the structure of the legal status of persons sentenced to punishment allocate the following elements are proposed: legal personality (beforestatus element); pravooobmezhennya, subjective rights and responsibilities (status elements); legal liability (poststatus element). Status elements form the basis of the legal status of convicted persons is defined. At the same, pravooobmezhennya are considered as arising from the condition of the punitive impact of the use of punishments for convicted persons and are divided into basic and regime. The separation in the science of subjective rights and responsibilities of convicted person into basic and specific are supported.

Key words: legal status, elements of the legal status, punishment, rights and responsibilities of the convicted person, pravooobmezhennya, legal liability, criminally-executive relations.

Проблема правового статусу засудженого до покарання є важливою і, водночас, дискусійною в науці кримінально-виконавчого права. Як зауважує І.Г. Богатирьов, вивчення правового статусу засуджених передбачає розгляд проблем, розв'язання яких забезпечить дотримання в Україні принципу

верховенства права, закріпленого в Конституції України [1, с. 105].

Визначення й закріплення правового статусу засуджених означає встановлення меж і форм діяльності адміністрації установ і органів, які виконують покарання, тобто забезпечення законності в її діяльності при виконанні покарань [2, с. 49]. Адже міра свободи засудженого у певному розумінні

означає міру несвободи держави стосовно нього, дотримуватися якої – важливий обов'язок її представників, а саме персоналу установ та органів виконання покарань [3, с. 49].

Недостатня теоретична розробка проблем правового статусу засуджених до покарання є однією з причин того, що в чинному законодавстві деякі обов'язки й права засуджених формулюються нечітко; права засуджених визначаються так, що їх реалізація інколи ставиться в залежність від розсуду адміністрації [3, с. 43]. У свою чергу, обговорення такого питання як правове положення засуджених, особливо з урахуванням міжнародних актів, служить показником бажання й можливості України як учасника численних міжнародних договорів дотримуватися прийнятих на себе зобов'язань, впливає на її міжнародний авторитет [2, с. 49].

Питання правового статусу засуджених розглядалися в працях багатьох вчених у галузі права, зокрема, таких як: В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.М. Джува, Т.А. Денисова, В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, О.В. Лисодєд, Л.П. Оніка, В.П. Севастянов, А.Х. Степанюк, С.О. Стефанов, В.М. Трубников, С.Я. Фаренюк, В.П. Філонов, Ю.В. Чеботарьова, І.В. Шмаров та ін.

Традиційно більшість вітчизняних вчених у галузі кримінально-виконавчого права мають єдиний погляд щодо наявності в структурі правового статусу засудженого таких елементів як: суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки засуджених [напр., див.: 1, с. 110; 3, с. 48; 4, с. 11]. Між тим, стосовно решти елементів їх позиції істотно відрізняються.

З огляду на зазначене, метою цієї статті є спроба надати власне бачення щодо структурних елементів правового статусу засуджених до покарання.

Виокремлення елементів правового статусу засуджених до покарання потребує вироблення єдиного підходу до тлумачення та співвідношення понять «правовий статус» та «правове положення», які широко використовуються як у науковій літературі, так і в нормативно-правових актах.

Переважно визначення поняття «правовий статус» надається через його змістові елементи. Так, під правовим статусом у науці розуміють: передбачену законодавством систему взаємопов'язаних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта права [5, с. 618]; систему законодавчо встановлених і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків суб'єкта суспільних відносин [6, с. 366]; систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державною прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід, як суб'єкт права, (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві [7, с. 290]; систему прав, свобод і обов'язків, які знайшли своє чітке правове закріплення в нормах права [8, с. 121]; сукупність прав і свобод, обов'язків та відповідальності особистості, що встановлюють її правовий стан в суспільстві [9, с. 217] та ін.

Крім того, намагання систематизувати змістовні елементи правового статусу призвели до того, що деякі науковці, визначають його в широкому й вузькому значенні, а інші – поряд із терміном

«правовий статус» уживають термін «правове положення» як більш широку категорію стосовно правового статусу або ж розглядають поняття «правове положення» як правовий статус в широкому значенні.

Так, В.В. Лазарєв зазначає: «У широкому сенсі слова під правовим статусом особи розуміються юридично закріплені стан людини в суспільстві, її права і свободи, обов'язки і відповідальність, встановлені законодавством і гарантовані державою. У структуру правового статусу юристи часто включають і такі елементи як законні інтереси, правові принципи, правовідносини загального (статутного) типу, правосуб'єктність. У вузькому сенсі категорія «правовий статус особи» характеризує обсяг прав і свобод, якими володіє людина – суб'єкт права. Вони ж (права і свободи) складають основний зміст, ядро правового статусу» [10, с. 480-481].

Щодо співвідношення поняття правового статусу з терміном «правове положення», наприклад, Н.В. Вітрук зауважує, що категорія «правовий статус особи» є більш вузькою, оскільки виступає частиною (ядром) поняття «правове положення особи» [11, с. 152]. С.С. Алексєєв з цього приводу вказує, що «правовий статус асоціюється зі стабільним правовим станом суб'єкта, а правове положення розглядається як динамічний розвиток сукупності прав і обов'язків особи, що зумовлений її вступом до тих чи інших правовідносин» [12, с. 78].

О.Ф. Скакун теж розрізняє ці поняття за змістом. Учена доводить, що правове положення поєднує в собі як правовий статус – основу правового положення, так і сукупність правових зв'язків, у яких перебуває суб'єкт [5, с. 618-619].

Проте, більшість науковців ототожнює обидва ці поняття, вказуючи, що їх розрізнення є методологічно й категоріально некоректним, оскільки термін «статус» у перекладі з англійської означає «положення», а з латинської мови тлумачиться як «положення, стан чого-небудь або будь-кого: «статус людини», «статус особи», «статус громадянина», «статус органу», тощо» [13, с. 578].

Так, на переконання М.І. Матузова, поняття «правовий статус» і «правове положення» особистості рівнозначні й взаємозамінні, виходячи з контексту, стилістичної переваги, використовують той або інший вираз [14, с. 144].

Між тим, саме М.І. Матузов є одним із тих, хто надав найбільш широке розуміння правового статусу з токи зору його елементного складу. У структуру цього поняття вчений включає такі елементи: 1) правові норми, що встановлюють цей статус; 2) правосуб'єктність; 3) основні права й обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство; 6) юридична відповідальність; 7) правові принципи; 8) правовідносини загального (статусного) типу [14, с. 148].

Так само широко трактує правовий статус і Ю.А. Чеботарьова. Вчена розглядає його як складну систему, розгорнуту в часі (тимчасова послідовність подій), для якої важливий не тільки «набір» її складових елементів, але й характер взаємодії між ними. До структури правового статусу вчена включає такі елементи: 1) правові норми, що встановлюють даний правовий статус; 2) правові принципи, властиві

даному інституту; 3) правосуб'єктність; 4) основні права, свободи і обов'язки окремої особи; 5) гарантії прав, свобод і обов'язків; 6) громадянство; 7) юридичну відповідальність [4, с. 10].

За такого широкого трактування правового статусу, дійсно, немає потреби в розмежуванні понять «статус» і «положення» за змістом. Учені ж, які розглядають правовий статус і правове положення як поняття-синоніми, але водночас відносять до їх змісту лише суб'єктивні права, законні інтереси та обов'язки, на нашу думку, штучно звужують характеристики особи як суб'єкта права, не враховують усі сторони її правового положення щодо інших учасників суспільних відносин.

Як спроба вирішення теоретичного спору щодо елементів правового статусу заслуговує на увагу позиція О.А. Лукашевої, яка елементи правого статусу особи поділяє на основні та додаткові. До основних елементів вчена відносить права та обов'язки. Додаткові елементів, на її думку, слід вважати або передумовами правового статусу (наприклад, громадянство, загальна правоздатність), або елементами, вторинними по відношенню до основних (так, юридична відповідальність вторинна по відношенню до обов'язків, без обов'язків немає відповідальності), або категоріями, які далеко виходять за межі правового статусу (система гарантій) [15, с. 94].

О.Ф. Скакун запропонувала інше вирішення питання – шляхом виділення трьох складових правового положення (статусу – у широкому значенні): передстатусних елементів (правосуб'єктність, громадянство); статусних (суб'єктивні права, законні інтереси, юридичні обов'язки); післястатусних (юридична відповідальність, гарантії здійснення прав і обов'язків та притягнення до юридичної відповідальності) [5, с. 621].

Зважаючи на вищевикладене, погоджуємося з тим, що поняття «статус» і «положення» етимологічно збігаються. Однак, є теоретична і практична необхідність тлумачення правового статусу в широкому та вузькому значенні для термінологічного відображення особливостей осіб як суб'єктів правовідносин. Тому вбачається доцільним підтримати позицію О.Ф. Скакун щодо виділення вказаних трьох складових правового положення (статусу – у широкому значенні) та правовий статус засуджених до покарання розглядати через такі його змістовні елементи як: правосуб'єктність (передстатусний елемент); правообмеження, суб'єктивні права та юридичні обов'язки (статусні елементи); юридична відповідальність (післястатусний елемент).

Правосуб'єктність як передстатусний елемент правового статусу засудженого відноситься до умов отримання такого статусу. Правосуб'єктність означає, що коріння прав та обов'язків знаходяться в самому суб'єкті права, а не впливає лише з норм об'єктивного (позитивного) права [5, с. 622].

Відомо, що правосуб'єктність – це збірна категорія. Вона містить у собі три елементи [5, с. 585]: 1) правоздатність; 2) дієздатність; 3) деліктоздатність.

Особливість правосуб'єктності засудженого до

покарання полягає в тому, що деліктоздатність може передувати настанню повної дієздатності. При цьому передумовою деліктоздатності засудженого є його осудність, яку М.І. Матузов взагалі відносить до четвертого елемента правосуб'єктності [14, с. 290].

Таким чином, правосуб'єктність, як можливість або здатність особи бути суб'єктом права, є однією з обов'язкових юридичних передумов правовідносин, у тому числі кримінально-виконавчих. Без правосуб'єктності правовий статус був би тільки «на папері».

Основу правового статусу засуджених до покарання становлять правообмеження, суб'єктивні права та юридичні обов'язки (статусні елементи).

Правообмеження засудженого є важливим елементом його правового статусу та впливають з умови реалізації карального впливу при застосуванні покарання. Крім того, наявність обмежень загального правового статусу є одним із критеріїв, що визначає правовий статус особи як спеціальний [5, с. 624], зокрема, статус засудженого.

Правообмеження засуджених можна поділити на основні, тобто такі, що входять до змісту покарання, та режимні, тобто такі, що пов'язані з порядком та умовами відбування покарання.

Окрім правообмежень, важливу роль у правовому статусі засуджених відіграють їх суб'єктивні права й обов'язки.

Під суб'єктивними правом засудженого в науці кримінально-виконавчого права традиційно розуміється закріплена законом і гарантована державою можливість певної поведінки засудженого або користування ним певними соціальними благами, що забезпечується юридичними обов'язками посадових осіб органів і установ виконання покарань, інших суб'єктів правовідносин, що виникають при цьому [16, с. 21; 3, с. 49; 17, с. 121].

Юридичні обов'язки – це встановлена в зобов'язуючих і забороняючих нормах права міра необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб [16, с. 24; 3, с. 52; 17, с. 123].

Суб'єктивні права та обов'язки засуджених можна поділити на основні (тобто такі, які властиві засудженим до усіх видів покарань [18, с. 211]) та специфічні (тобто такі, що дають можливість відрізнити правовий статус особи, на яку вони розповсюджуються, від правового статусу інших осіб [18, с. 212]).

Наступним елементом правового статусу засуджених до покарання є юридична відповідальність (післястатусний елемент), яку у найзагальнішому вигляді можна визначити як настання негативних наслідків порушення порядку та умов відбування покарання.

На думку О.І. Ткачука, загальною ознакою (властивістю) юридичної відповідальності є усвідомлення особою покладених на неї в силу закону або морального обов'язку вимог, правильного ставлення до своїх обов'язків. А специфіка окремих видів відповідальності полягає у формі, видах вимог, які пред'являються особі стосовно виконання нею

своїх обов'язків, заходах, застосовуваних для забезпечення виконання нею обов'язків, різних видах стягнень і заходів впливу [19, с. 154].

Таким чином, при дослідженні правового статусу (у широкому значенні) засуджених до певного виду покарання вбачається доцільним виокремлювати такі його структурні елементи: правосуб'єктність (передстатусний елемент); правообмеження, суб'єктивні права та юридичні обов'язки (статусні елементи); юридична відповідальність (післястатусний елемент).

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-виконавче право України : підруч. / І.Г. Богатирьов. – К. : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 352 с.
2. Стефанов С.О. Деякі аспекти правового положення засуджених в Україні / С.О. Стефанов // Погляди на перспективу гуманітарного розвитку: кризь призму української точки зору. Зб. творів з прав людини в Україні. – Одеса : Юрид. літ-ра, 1999. – С. 49-51.
3. Курс кримінально-виконавчого права України : Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / [О.М. Джуца, В.О. Корчинський, С.Я. Фаренюк, В.Б. Василець] ; За заг. ред. О. М. Джуци. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.
4. Чеботарьова Ю.А. Правовий статус засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю.А. Чеботарьова; Нац. ун-т. внутр. справ. – Х, 2005. – 22 с.
5. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учеб. / О.Ф. Скакун. – Х. : Эскада, 2005. – 840 с.
6. Теория держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
7. Коталейчук С.П. Теория держави та права : навч. посіб. для підготовки до державних іспитів для студ. вищ. навч. закладів / С.П. Коталейчук. – К. : КНТ, 2009. – 320 с.
8. Комаров С.А. Общая теория государства и права : курс лекций / С.А. Комаров. – Изд. 2-е, исправ. и доп. – М.: Манускрипт, 1996. – 312 с.
9. Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 640 с.
10. Общая теория права и государства : учеб. / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 520 с.
11. Витрук Н.В. Статус личности в политической системе общества / Н.В. Витрук. – М. : Дело, 1993. – 352 с.
12. Проблемы теории государства и права : учеб. / под ред., С.С. Алексеева. – М. : Юрид. лит., 1987. – 392 с.
13. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
14. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева и др. – М. : Инфра-М, 1999. – VI. – 790 с.
15. Права человека : пособ. для вузов / ред. С.А. Лукашева. – М. : Изд. группа НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – 573 с.
16. Кримінально-виконавче право України : підруч. / За ред. проф. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2005. – 256 с.
17. Малинин В.Б. Уголовно-исполнительное право : учеб. для юрид. вузов и факультетов / В.Б. Малинин, Л. Б. Смирнов. – М. : Межрегиональный ин-т экономики и права ; Юрид. фирма «Контракт» ; «Волтерс Клувер», 2010. – 368 с.
18. Трубников В.М. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування : монограф. / В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов. – Х. : Харків юрид., 2007. – 288 с.
19. Ткачук О.І. Правовий статус посадових осіб митної служби України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ткачук Олександр Іванович; Нац. Аграрний ун-т. – К., 2008. – 203 с.